

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A -val/-vel rag eredetéhez

2001-ben jelent meg BERECKZI GÁBOR tollából „A -val/-vel rag eredete” című írás (MNY. 96: 206–9). A mintaszerűen logikus és következetes érvelésű tanulmány kezdetként bemutatja a kérdés tudománytörténetét, majd SIMONYI ZSIGMOND véleményét elfogadva, azt részletesebben kifejtve fogalmazza meg saját álláspontját. Nézete szerint a kérdéses rag egy protouráli *pälä* ’halb, Hälfte, Seite’ (magyar *fél*) szóból származik. BERECKZI álláspontja nem részesült kritikai reflexióban, s talán emiatt is emelte be e véleményt a „Magyar nyelvtörténet” (szerk. KISS JENŐ és PUSZTAI FERENC, Bp., Osiris, 2003.) alaktani fejezetének szerzője, SÁROSI ZSÓFIA mint e rag eredetére nézve vagylagos magyarázatot (171).

Ha a BERECKZI által összeállított tudománytörténeti listát nézzük, megállapítható, hogy az idézett nézetek, magyarázati kísérletek közül kettőnek van (illetőleg volt) jelentősebb elfogadottsága: MÉSZÖLY GEDEONÉnak, mely sajátos raghalmozásként kezeli a ragot, és SZINNYEI JÓZSEFÉnek, mely egy ’erő’ jelentésű, több finnugor nyelvben hasonló gyökre mutató szóban véli megtalálni a rag eredetét. BENKÓ LORÁND meggyőzően cáfolta MÉSZÖLYT, s a SZINNYEITől megfogalmazott álláspont került be több nagy etimológiai szótárba is (hivatkozások: BERECKZI i. h. 207).

Ha valaki újat, az eddigieknél meggyőzőbbet akar elfogadtatni, be kell mutatnia az addigi vélemény tarthatatlanságát, gyenge pontját. Ezt teszi BERECKZI is: a SZINNYEI-féle magyarázat szerint a szóban egy spiráns vokalizálódik, s egy ilyenféle változás hosszú magánhangzót eredményezne. A -val/-vel ragban azonban mindig rövid a magánhangzó, s éppen ezért hangtani alapon nem fogadható el a f. *veki*-vel és társaival operáló magyarázat, állítja RÉDEI (NyK. 79. 1977: 203), s az ő nyomán BERECKZI. Másikat kell tehát keresni, s ezért kerül elő, számos további finnugor példával megfélemlve az említett *pälä* mint lehetséges alap.

BERECKZI GÁBOR magyarázata hangtani és jelentéstani szempontból nem kifogásolható. Van azonban három olyan mozzanat, amelyben kételyeket kell megfogalmaznunk.

1. Az első rögtön BERECKZI, illetőleg RÉDEI kritikáját érinti. Ismeretes, hogy az önálló szói eredetű határozóragok korábbi életükben névutók voltak. Jól mutatja ezt, hogy amikor ma személyragozzuk őket, nem a ragot ragozzuk, hanem a rag megelőző állapotát mutató névutót. Ennek megfelelően mondunk *hozzám*-ot **hozom* helyett, *belőlem*-et **bőlem* helyett. S ugyanígy, a gyakran használt *velem* mellett elő-előfordul a korábbi alaknak tekinthető, és hosszú magánhangzót tartalmazó *vélem* is. Megtalálhatjuk Dóczy Ferenc 1511-es kötelezvényében: az iratban négyszer szerepel a *velük* szó, ebből háromszor így írva: *weelek* (Középkori leveleink. Szerk. HEGEDŰS ATTILA és PAPP LAJOS, Tankönyvkiadó, 1992. 39). Ezt nem tudom másnak olvasni, mint *vélek*-nek. További, hosszú -é-t tartalmazó középmagyar kori példákat hoz a TESz. is. A RMNyA. szerint a nyelvjárásokban több kutatóponton is hosszú az első szótagi magánhangzó a *velem* és a *velük* szóban (vö. 1530. és 1531. térképlap). Vannak tehát ellenpéldák RÉDEI és BERECKZI kifogására.

2. Második kételyünk alaktani. A szerző összegzésében a következőt jelenti ki: „-val/-vel ragunk a PU **pälä* ’fél, oldal, társ’ jelentésű szóból lett névutóból fejlődött, esetrag nélkül vagy esetraggal” (209). (Egy bekezdéssel feljebb azt írja, hogy ha volt is primer esetrag a szón, az nyomtalanul elenyészett.) Magyar nyelvtörténeti ismereteink szerint önálló szói eredetű névutóink szerkezete tő + primer

rag (T + R), illetőleg tő + birtokos személyjel + primer rag (T + J + R) lehetett (ZSILINSZKY: TNyt. 1: 442–3). A primer rag tehát hozzátartozik korai önálló szói eredetű határozóragjaink struktúrájához. BEREZKI több finnugor nyelvből hoz példákat az általa ajánlott alapszó névutóként való használatára, de példái is mind primer határozóragosak. Az általa idézett névutók közül egyedül a mordvinból tud olyan példákat hozni, melyek CVCV típusúak, amelyekről elképzelhető, hogy primer rag nélküliek. [Nem lévén járatos a mordvinban, ZAICZ GÁBORTÓL kértem iránymutatást. Segítségét ezúton köszönöm meg.] Nos, abban a kérdésben, hogy az idézett *pälä* (és változatai) tartalmaznak/tartalmaztak-e egy *-n* lokatívuszragot, vagyis a mai *l'* nem egy *ln* hangkapcsolatból alakult-e, megoszlik a kutatók véleménye. B. A. SZEREBRENNYIKOV (Istoričeskaja morfologija mordovskih jazykov. Moskva, 1967. 249) és D. V. BUBRIH (Istoričeskaja grammatika erzjanskogo jazyka. Saransk, 1953. 52) szerint valaha volt egy *-n* lokatívuszrag is a névutó végén, ugyanakkor viszont a mordvin nyelv történetében nem szokás utalni *-ln* hangkapcsolatra (vö. legutóbb RAIJA BARTENS, Mordvalaikielten rekenne ja kehitys. Helsinki, 1999. 51), mivel ilyen kapcsolat egyetlen ősi mordvin szóban sincs (vö. Statistik der uralischen Lautensprechungen. Bp., 1991. 181). Összegzésként: rendszerszerűbbnek látszik, hogy a ’-nál, -nél’ jelentésű mdE *pel'e* névutó (KERESZTES, ChrMd. 70) végén eredetileg egy ősi (lokatívuszi) rag állt, de ez nem bizonyítható. Ugyanakkor viszont a rag esetleges hiányát nem erősítik más rokon nyelvek példái (és a magyar sem). Egyetlen rokon nyelv eltérően értelmezhető adatai tehát azok, amelyek BEREZKI véleményét támogatják... [Csupán ötletszerű felvetés: mivel BEREZKI idézett mordvin példái között a CVCV szerkezetűek mellett egy példa hozza a CVCV + *-n* formájú névutót is (*p'elən*), nem lehet-e az *-n* nélküli használatát a mordvinban is a magyar nyelvhasználatban az ómagyar kortól megfigyelhető *-n* törlésével (*-ban/-ben* helyett *-ba/-be*, vö. KISS–PUSZTAI szerk. i. m. 370) magyarázni?]

3. Harmadik megállapításunk a „van-e hasonló?” kérdésköréhez kapcsolódik. Fentebb azt állítottuk, hogy a rokon nyelvi példák és a korai magyar alakok nem igazolják a feltételezett pusztá tő > ragmorféma funkcionális változást. BEREZKI ezt azzal próbálja áthidalni, hogy ha volt is primer rag a *-val/-vel* végén, az „nyomtalanul elenyészett, ami a raggá vált névutóknál máskor is előfordul, pl. a *-ba/-be*, *-ra/-re* esetében” (209). Először is: ha a *-val/-vel* végén lett volna egy primer határozórag (esetleg egy latívuszrag) az a személyragozásnál biztosan előjönne (mint a *-hoz* esetében az *-á*). De csak a tövéghangzó jön elő (*velem*)! Másodsor: a *-ra* esetében nem tövéghangzó, tehát nem az alapszó része az *-a*, hanem latívuszrag. Ezt igazolja, hogy személyragozás esetén az egykori hosszú hang jelenik meg. Tévedés tehát a *-ra* végén levő *-a*-t nem primer ragnak tartani. A *-be* végén levő magánhangzó státusa igen bizonytalan, mivel a rövidülés folyamata nem dokumentálható („szabálytalan zsugorodás” – mondja BÁRCZI GÉZA a változásra: A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 51). Az önálló szói eredetű határozóragok rendszerében azonban azt találjuk, hogy a konkrét helyviszonyt jelölő esetekben a rag végén álló primer rag többnyire ma is meghatározza a rag jelentését. Mivel a *-be* egyértelműen latívuszi jelentésű, akárcsak a *-ra*, okkal feltételezhetjük, hogy a szó végi *-e* latívuszrag, s nem az alapszó része.

Mindent összevéve: a kritika nem elég hatásos, ugyanakkor az állítások alaktanilag megkérdőjelezhetők. Talán jobb volna a nyelvtörténeti tankönyv következő kiadásából törölni az idézett vagylagosságot.

HEGEDŰS ATTILA

a kérdés tudománytörténetére az, amit BEREZKI tanulmánya elején megemlít, hogy RÉVAI óta számos